

MICHAŁ DUDEK

Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Warszawa

SUKCESJA W GOSPODARSTWACH ROLNIKÓW W WIEKU PRZEDEMERYTALNYM

Wstęp

Zmiana osoby kierującej pracami w rolnictwie stanowi ważny moment strukturalnego dostosowania gospodarstwa rolnego do zmieniającej się sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej [15]. Od kierunku przekazania gospodarstwa może zależeć również utrzymanie się ekonomicznej wartości jednostki produkcyjnej i trwałość rodziny rolniczej. Z tego punktu widzenia interesująca jest analiza zjawiska sukcesji w gospodarstwach rolnych. Pod pojęciem sukcesji rozumiany jest najczęściej: „proces polegający na stopniowym przekazywaniu funkcji kierowniczych i majątku gospodarstwa” [5].

W Polsce większość gospodarstw rolnych przekazywanych jest w ramach rodziny [17]. Istotne jest w tym wypadku, kto obejmie funkcję kierownika, która wiąże się z podejmowaniem w przyszłości kluczowych decyzji odnośnie posiadanego majątku, bieżącego procesu produkcyjnego i kierunków rozwoju działalności rolniczej. Dla zachowania charakteru jednostki produkcyjnej oraz poprawy wyników ekonomicznych gospodarstwa stosunkowo korzystniejsza sytuacja występuje wówczas, gdy majątek przekazywany jest za życia dotychczasowego właściciela. Następca obejmuje wówczas funkcjonujące gospodarstwo, co zapobiega konfliktom między spadkobiercami na tle dziedziczenia [10]. Przyjmuje się, że obrót gospodarstwami w ramach procedury dziedziczenia (*mortis causa*) może grozić degradacją zasobów produkcyjnych oraz sprzyjać rozdrobnieniu agrarnemu, co należy uznać za zjawisko niekorzystne, biorąc pod uwagę konieczność proefektywnościowych przemian w polskim rolnictwie oraz potrzebę poprawy sytuacji dochodowej rodzin rolniczych. W tym kontekście procesy koncentracji zasobów produkcyjnych i podejmowania działalności rolniczej przez przygotowane do tego osoby, będące w wieku aktywności zawodowej, uznaje się za pożądany kierunek zmian strukturalnych w krajowym sektorze rolnym.

Cel i metodyka badań

Celem artykułu jest określenie czynników sprzyjających sukcesji w gospodarstwach rolnych kierowanych przez osoby w podeszłym wieku, zamierzające w niedługim czasie zakończyć działalność rolniczą i podjąć decyzję o dal-

szych losach gospodarstwa. Do badania wybrano grupę rolników w wieku przedemerytalnym, ponieważ plany przechodzenia na emeryturę ściśle wiążą się z decyzjami o przekazywaniu gospodarstw [7].

Drugim kryterium, oprócz wieku kierownika (od 60 do 64 lat w przypadku mężczyzn oraz od 55 do 59 lat w przypadku kobiet), była wielkość obszaru gospodarstwa (powyżej 1 ha UR).

Informacje wykorzystane w pracy pochodziły z panelowych badań ankietowych przeprowadzonych przez Zakład Polityki Społecznej i Regionalnej IERiGŻ-PIB w latach 2000 i 2005 w 76 wsiach na próbie około 3 705 indywidualnych gospodarstw rolnych, wśród których jednostki prowadzone przez kierowników w wieku przedemerytalnym stanowiły około 6% badanego zbioru. Celowo dobrane miejscowości ze względu na cechy społeczno-ekonomiczne, a w szczególności wielkość gospodarstw rolnych, oddawały rzeczywistą strukturę obszarową w ujęciu całościowym i regionalnym¹[11]. Informacje o planowanej przez rolników sukcesji w gospodarstwach analizowano w powiązaniu z danymi otrzymanymi z badania, dotyczącymi wybranych właściwości jednostek produkcyjnych (obszar gospodarstwa, wartość i typ produkcji rolniczej), a także z niektórymi cechami społecznymi związanych z nimi osób (liczba dzieci w rodzinie, stan cywilny kierownika, rodzaj ubezpieczenia społecznego kierownika, wartość dochodów rodziny rolniczej z pracy poza rolnictwem).

W celu identyfikacji gospodarstw rolnych z następcą i bez następcy, posłużono się odpowiedzią na zawarte w ankiecie IERiGŻ-PIB pytanie dotyczące zamierzeń kierownika gospodarstwa na przyszłość (pod uwagę wzięto okres dziesięciu lat od momentu badania)². W pracy przyjęto zatem rozumienie sukcesji w wymiarze deklaratywnym [2]. Do analiz wybrano więc gospodarstwa, których kierownicy deklarowali, że posiadają następcę i zamierzają mu przekazać swoją własność oraz funkcję kierownicze w okresie co najwyżej dziesięciu lat. Należy sądzić, iż deklarowane przekazanie dotyczyło w tym przypadku prawa własności, jak również prawa do podejmowania decyzji, czyli transferu funkcji kierownika.

W badaniu wpływu różnych czynników na powodzenie sukcesji gospodarstw wykorzystano model regresji logistycznej, umożliwiający modelowanie i symulację prawdopodobieństwa zdarzenia opisywanego przez zmienną dychotomiczną, uzależnionego od różnych zmiennych niezależnych [12].

¹ W badaniu wyróżniono pięć makroregionów, reprezentujących historyczne różnice w cechach wiejskich społeczności i właściwościach rolnictwa: środkowozachodni (województwa: kujawsko-pomorskie i wielkopolskie), środkowowschodni (łódzkie, mazowieckie, lubelskie, podlaskie), południowo-wschodni (świętokrzyskie, małopolskie, podkarpackie, śląskie), południowo-zachodni (opolskie, lubuskie, dolnośląskie), północny (zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie).

² Respondenci przyszłość gospodarstwa określali wg następujących wariantów odpowiedzi: przekazanie gospodarstwa w całości osobie zamieszkałej w gospodarstwie, przekazanie gospodarstwa w całości osobie spoza gospodarstwa, podział gospodarstwa, sprzedaż, wydzielenie, wydzierzawienie, przekazanie do Agencji Nieruchomości Rolnych (ANR), dalsze gospodarowanie, brak decyzji.

W przypadku, gdy wyjaśniane zjawisko jest warunkowane jedną zmienną niezależną:

$$P = \frac{e^{a_0 + a_1 X}}{1 + e^{a_0 + a_1 X}} = \frac{1}{1 + e^{-(a_0 + a_1 X)}}$$

W sytuacji, kiedy liczba zmiennych niezależnych przekracza 1, model przyjmuje postać:

$$P = \frac{e^z}{1 + e^z} = \frac{1}{1 + e^{-z}}$$

gdzie $Z = a_0 + a_1 X_1 + a_2 X_2 + \dots + a_k X_k$.

Z oznacza zmienną zależną, a_i $i = 0, \dots, k$ – współczynniki regresji, a X_1, X_2, \dots, X_k – zmienne niezależne.

Stąd:

$$\log \frac{P_i}{1 - P_i} = a_0 + b_1 X_1 + \dots + b_k X_k$$

gdzie:

$\log \frac{P_i}{1 - P_i}$ logarytm naturalny wskaźnika szans (logit).

Posługując się modelem można wyznaczyć wskaźnik szans (W_{sz}) z wzoru:

$$W_{sz} = \frac{P_i}{1 - P_i}$$

Wskaźnik szansy jest stosunkiem prawdopodobieństwa P_i ($i = 1, 2, \dots, k$) wystąpienia danego zdarzenia w k -tej jednostce do prawdopodobieństwa jego niewystąpienia. Wskaźnik szansy przyjmuje wartości z przedziału $<0; 1>$ [13]. W celu prawidłowego przeprowadzenia analizy logitowej, badaną zbiorowość podzielono na dwie grupy (tab. 1) [9].

Tabela 1

Rozkład badanej próby gospodarstw według kryterium posiadania następcy

Wyszczególnienie	Liczba
Gospodarstwa bez następcy – brak sukcesji	139
Gospodarstwa z następcą – sukcesja	70
Ogółem	209

Źródło: Obliczenia własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005 r.

W modelu wykorzystanym w niniejszej pracy, zmienną zależną (Y) utworzono z odpowiedzi kierowników gospodarstw, w których zadeklarowali przekazanie gospodarstwa w całości osobom z ich gospodarstw. Powstała w ten sposób zmienna o nazwie sukcesja, przyjmująca dwie wartości: 1 – w przypadku obecności następcy w gospodarstwie; 0 – w pozostałych przypadkach.

Tabela 2

Charakterystyka zmiennych wykorzystanych do analizy logitowej

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej	Jednostka miary
Y	Sukcesja w gospodarstwie	zmienna zerojedynkowa (sukcesja = 1; brak sukcesji = 0)
X ₁	Powierzchnia UR w gospodarstwie	w ha UR
X ₂	Liczba dzieci w gospodarstwie	zmienna ilościowa
X ₃	Stan cywilny kierownika gospodarstwa	zmienna zerojedynkowa (w małżeństwie = 1; wolny = 0)
X ₄	Udział dochodów zarobkowych w całkowitym dochodzie rodziny	(%)
X ₅	Ubezpieczenie kierownika gospodarstwa w KRUS	zmienna zerojedynkowa (ubezpieczenie w KRUS = 1; pozostałe = 0)
X ₆	Udział sprzedaży produkcji roślinnej w całkowitej wartości produkcji towarowej	(%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005 r.

Ważny problem badawczy stanowi pytanie, czy określone cechy gospodarstwa rolnego oraz rodziny rolnika mają wpływ na decyzję o sukcesji. Ze względu na niewielką liczbę jednostek obserwacji, jakie mogły zostać uwzględnione w próbie, do modelu wybrano sześć zmiennych niezależnych³ (tab. 2). Za zmienną opisującą siłę ekonomiczną gospodarstwa przyjęto wielkość jego UR, w przekonaniu, że przy większej powierzchni UR w gospodarstwie większe jest prawdopodobieństwo posiadania następcy. Uznano, że w jednostkach o stosunkowo lepszym wyposażeniu w czynniki produkcji istnieje większa dbałość o zapewnienie sukcesora niż w jednostkach słabo wyposażonych w środki produkcji [1]. W badaniach wzięto także pod uwagę kwestię specjalizacji i typu produkcji. Przyjęto założenie, iż starsi rolnicy ograniczają nakłady pracy własnej i koncentrują się na mniejszej liczbie kierunków wytwarzania [14]. Zatem im mniejszy będzie udział wartości produkcji roślinnej w całkowitej wartości produkcji towarowej, tym prawdopodobieństwo sukcesji również będzie mniejsze⁴.

³ Zakłada się, że modelu regresji logistycznej stosunek liczby zmiennych niezależnych do liczebności próby powinien wynosić jeden do pięciu [5].

⁴ Ogólnie przyjmuje się, że produkcja zwierzęca wymaga większych nakładów pracy. Założono, iż rolnicy w wieku przedemerytalnym z racji wieku zmieniali strukturę produkcji w kierunku wytwarzania produkcji roślinnej.

Za istotny czynnik wpływający pozytywnie na prawdopodobieństwo sukcesji w gospodarstwach rolnych uznaje się także uzyskiwanie przez rodzinę rolniczą dochodu ze zróżnicowanych źródeł, a zwłaszcza z pracy zarobkowej poza rolnictwem [14]. Przyjęto więc, że im większy udział dochodów z działalności pozarolniczej w całkowitych dochodach rodziny, tym większe prawdopodobieństwo sukcesji w takim gospodarstwie. Szanse na sukcesję będą także wzrastać wraz ze zwiększaniem liczby osób w rodzinie kierownika gospodarstwa. Rolnikowi zamierzającemu przejść na emeryturę łatwiej znaleźć następcę, jeżeli posiada dzieci. W pracy do pomiaru tej zależności wykorzystano zmienną liczbę dzieci. Za czynnik zmniejszający szansę sukcesji uznano posiadanie współmałżonka⁵, natomiast za zwiększający prawdopodobieństwo sukcesji międzypokoleniowej – ubezpieczenie w KRUS (otrzymanie emerytury rolniczej w pełnej wysokości formalnie uzależnione jest od zaprzestania działalności rolniczej).

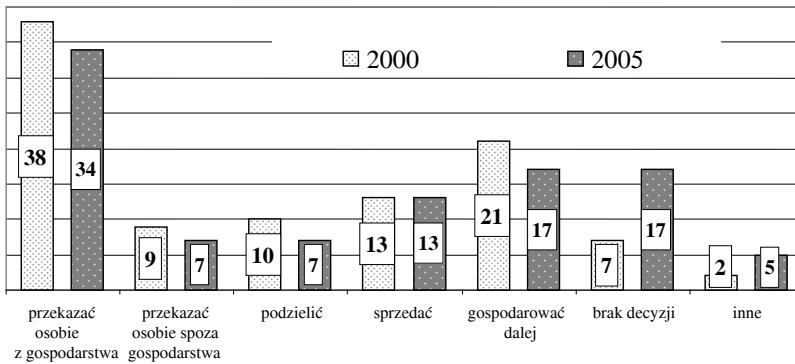
Wyniki badań

Obecnie przed rolnikiem w wieku przedemerytalnym istnieje alternatywa kontynuowania działalności rolniczej, co oznacza odłożenie w czasie podjęcia decyzji o przekazaniu własności do momentu osiągnięcia wieku emerytalnego bądź – niezależnie od nabycia uprawnień z ubezpieczenia społecznego – dalsze gospodarowanie. Polityka rolna państwa, mająca na celu przyspieszenie zmian strukturalnych i generacyjnych w rolnictwie stwarza także inne możliwości np. system wcześniejszych rent i emerytur, wsparcie finansowe dla rozpoczynających działalność rolniczą, system rent strukturalnych czy zwolnienia podatkowe od czynności prawnych związanych z przekazywaniem gospodarstwa rolnego [15]. Po przystąpieniu Polski do UE znacznie zwiększono zasięg i finansowanie niektórych z tych narzędzi, w szczególności rent strukturalnych i pomocy finansowej dla tzw. młodych rolników.

Z badań IERiGŻ-PIB wynika, że wśród rolników w wieku przedemerytalnym największą grupę stanowili respondenci, którzy wyznaczyli na następcę inne osoby z własnego gospodarstwa. W roku 2000 i 2005 takie plany miało 38 i 34% ogółu badanych (rys. 1). Wyznaczonym sukcesorem był zazwyczaj mężczyzna, w zdecydowanej większości potomek dotychczasowego kierownika. Mediana wieku następców wynosi 27 lat, co oznaczało – zakładając, że formalne przekazanie własności będzie odłożone w czasie – stosunkowe opóźnienie startu zawodowego potencjalnego następcy, jakkolwiek należy sądzić, iż następcą był włączony w proces zarządzania gospodarstwem. Odchodzenie z rolnictwa i zmiany generacyjne przebiegają zazwyczaj dość wolno i są rozłożone na etapy. Rolnik, który zamierza przekazać gospodarstwo, najpierw wycofuje się z podejmowania decyzji co do jego funkcjonowania, następnie stopniowo ogranicza zaangażowanie w pracę, by w końcowym etapie formalnie przenieść własność ziemi i majątku produkcyjnego [4]. Taką prawidłowość doku-

⁵ Współmałżonek jest osobą, która potencjalnie może objąć gospodarstwo. W pracy przyjęto, że sukcesja gospodarstwa rolnego dotyczy sytuacji, gdy własność przejmie osoba z młodszego pokolenia.

mentują również wyniki badań IERiGŻ-PIB. Większość osób wyznaczonych na następców była już w momencie takiej deklaracji znacznie zaangażowana w pracę w gospodarstwie. Dla 2/3 była to praca wykonywana stale, głównie w pełnym wymiarze czasu oraz na ogół tylko w gospodarstwie. Następcy byli zatem przygotowani do przejęcia funkcji kierowników gospodarstw. Na tle tego zbioru, następcy zamieszkujący poza gospodarstwem byli starsi (mediana wieku wynosiła 32 lata) i częściej zarabkowali poza rolnictwem. Można przypuszczać, iż faktyczna sukcesja w tej grupie gospodarstw ulegnie opóźnieniu, a działalność rolnicza będzie stanowiła dla znacznej części przyszłych kierowników formą dodatkowej aktywności, sposób na samozaopatrzenie w żywność albo na uzupełnienie źródeł dochodów rodziny.

Rys. 1. Plany rolników w wieku przedemerytalnym dotyczące gospodarstw rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2000, 2005.

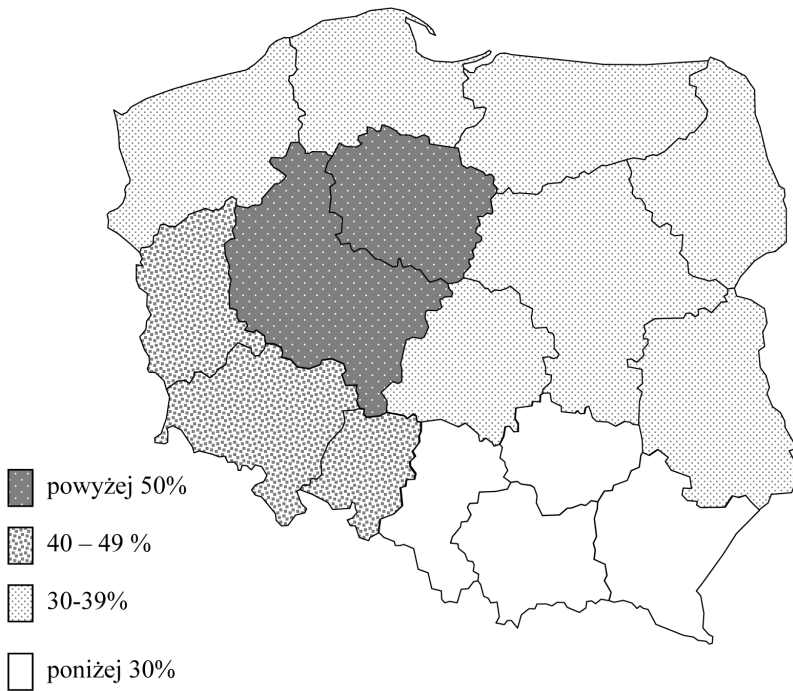
Według przeprowadzonych w 2005 r. przez IERiGŻ-PIB badań, wśród ogółu kierowników w wieku przedemerytalnym znaczącą grupę stanowili rolnicy, którzy nie wyznaczyli jeszcze następcy (59% badanych). Analiza danych dotyczących ich gospodarstw sugeruje, iż w większości były to jednostki osiągające słabe wyniki ekonomiczne, a ich użytkownicy stopniowo ograniczali swoje zaangażowanie w działalność rolniczą. W porównaniu z poprzednio opisywaną grupą, dysponowali przeciętnie stosunkowo mniejszą powierzchnią UR (5 ha) i relatywnie częściej nie produkowali na sprzedaż lub skala takiej produkcji była niewielka. Część osób z tej grupy (17%) zamierzała nadal prowadzić działalność rolniczą, a równie liczna zbiorowość nie podjęła jeszcze decyzji w tym względzie. Zwlekanie z rozstrzygnięciem przyszłości gospodarstwa i zamiar jego dalszego prowadzenia mogą być związane z niemożnością znalezienia odpowiedniego następcy, ale i z chęcią kontynuowania aktywności zawodowej. Część właścicieli gospodarstw z opisywanej grupy posiadało ubezpieczenie w ZUS. Ubezpieczenie w systemie pozarolniczym nie wiązało się z koniecznością formalnego zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej w zamian za świadczenie emerytalne w pełnym wymiarze.

Warto zwrócić uwagę, że w badanej grupie znacznie wzrósł w porównaniu z rokiem 2000 odsetek respondentów niezdecydowanych, co zrobić z gospodarstwem. Fakt ten należy łączyć ze zmianami warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych po przystąpieniu Polski do UE [3]. W momencie badania (2005 r., czyli rok po przystąpieniu Polski do UE) część rolników mogła wstrzymać się ze zmianami ze względu na konieczność zaznajomienia się z nowymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej. Pojawiły się możliwości korzystania ze środków dostępnych w ramach pierwszego i drugiego filara WPR, co było szansą na rozwój gospodarstw, ale dla niektórych także stanowiło utrudnienie w sytuacji niepełnego ukształtowania się procedur i efektów przyznawania wsparcia finansowego.

Praktyki przekazywania gospodarstw rolnych następcom wiążą się ze zróżnicowaniami rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w większym stopniu na poziomie lokalnym i regionalnym niż na krajowym. Jak wynika z badań IERiGŻ-PIB, zamierzenia rolników w wieku przedemerytalnym dotyczące gospodarstw były odmienne w poszczególnych regionach kraju (rys. 2). Różnice w deklaracjach respondentów należy wiązać przede wszystkim ze stopniem zurbanizowania zamieszkiwanych terenów i niejednakowymi warunkami produkcji rolnej. Struktura agrarna, tradycja, zasoby i wyniki ekonomiczne gospodarstw, a także możliwości pozarolniczego zatrudnienia nie są jednolite na terenie całego kraju. Spośród rolników w wieku przedemerytalnym, osoby deklarujące przekazanie gospodarstwa rolnego w całości na rzecz następcy stanowili stosunkowo największą zbiorowość w makroregionie środkowozachodnim. W 2005 roku połowa z nich planowała, że w przyszłości wycofa się z prowadzenia działalności rolniczej i przejdzie na emeryturę. Preferowany był tam nierównomierny podział własności między potencjalnych następców oraz praca przy produkcji rolnej w pełnym wymiarze czasu, co zabezpieczało jedność poszczególnych składników gospodarstwa i nie wykluczało możliwości jego rozwoju. Równocześnie potencjalni następcy mogli być bardziej skłonni do wyboru zawodu rolnika. Na terenach województw kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego, wchodzących w skład makroregionu środkowozachodniego, stosunkowo dużą część gospodarstw tworzyły jednostki silnie ekonomicznie, dające możliwość uzyskania satysfakcjonującego dochodu. Z tego makroregionu niewielka grupa starszych rolników zamierzała kontynuować gospodarowanie, większość natychmiast była skłonna stosunkowo szybko przekazać je wyznaczonym następcom.

Odmienne postawy reprezentowali kierownicy gospodarstw z terenów Polski południowo-wschodniej. Około 1/4 badanych z tej grupy zamierzała zachować istniejący stan rzeczy. Stosunkowo dużą skłonność do dalszego sprawowania funkcji kierownika gospodarstwa należy łączyć z faktem braku posiadania następcy oraz pozostawaniem w pozarolniczym systemie ubezpieczenia emerytalno-rentowego. Na terenie makroregionu południowo-wschodniego występowało najwięcej gospodarstw pozbawionych następcy. Dodatkowo większość rolników była ubezpieczona w ZUS-ie, co umożliwiało nabycie

praw do emerytury bez konieczności formalnego zaprzestania wykonywania działalności rolniczej. Osoby te traktowały więc gospodarstwa jako miejsce życia i sposób na uzupełnienie źródeł dochodów. Z racji szerszego rozpowszechnienia na tych terenach małych gospodarstw i właścicieli ziemi rolniczej nieubezpieczonych w KRUS, większość rolników nie była również uprawniona do skorzystania z rent strukturalnych. Trzeba podkreślić, że z punktu widzenia wysokości uzyskiwanych świadczeń pieniężnych, renty strukturalne w obecnych uwarunkowaniach prawnych są stosunkowo najkorzystniejszym sposobem wycofania się z rolnictwa.

Rys. 2. Przestrzenne zróżnicowanie wysokości odsetka rolników planujących przekazanie gospodarstw w całości jednemu następcy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005.

Z kolei makroregion północny wyróżniał się dużym udziałem rolników, którzy zamierzali sprzedać ziemię. Chęć zbycia gospodarstwa zanotowano bowiem u 35% zamieszkałych na tych terenach. W sytuacji dynamicznie rosnących cen ziemi rolniczej, bardziej opłacalnym rozwiązaniem niż dalsze posiadanie gospodarstwa była dla części rodzin jego sprzedaż. Warto zaznaczyć, że w tym makroregionie gospodarstwa rolne są zdecydowanie większe obszarowo niż na pozostałych terenach, a ceny ziemi rolniczej należą do średnich w skali kraju [8].

Tabela 3

Oceny parametrów modelu logitowego opisujące wybrane czynniki wpływające na prawdopodobieństwo sukcesji w gospodarstwach rolników w wieku przedemerytalnym

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej	Ocena parametru (b)	Istotność	Exp (b)
X ₁	Powierzchnia UR w gospodarstwie	0,061	0,019	1,063
X ₂	Liczba dzieci w gospodarstwie	0,507	0,001	1,66
X ₄	Udział dochodów zarobkowych w całkowitym dochodzie rodziny	0,009	0,091	1,009
–	Stała	-1,764	0,001	0,171

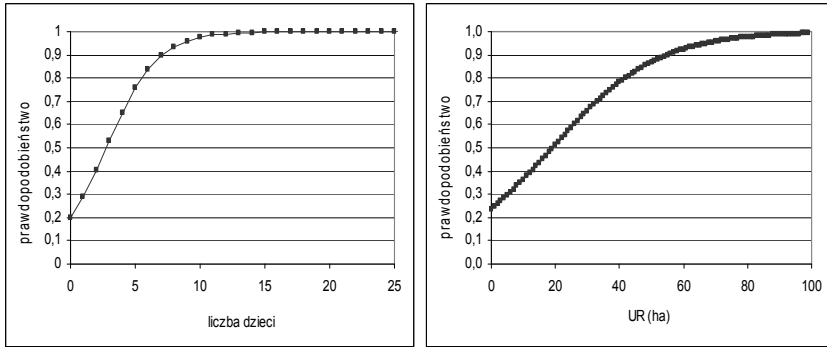
Źródło: Obliczenia własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005 r.

Spośród sześciu wybranych czynników mających wyjaśniać prawdopodobieństwo sukcesji w grupie gospodarstw rolników w wieku przedemerytalnym, a mianowicie: powierzchni UR wchodzących w skład gospodarstwa rolne; liczby dzieci w rodzinie użytkującej gospodarstwo rolne; stanu cywilnego kierownika gospodarstwa; udziału dochodów zarobkowych w całkowitym dochodzie rodziny; ubezpieczenia kierownika gospodarstwa w KRUS; udziału sprzedaży produkcji roślinnej w całkowitej wartości produkcji towarowej gospodarstwa – istotne statystycznie były trzy z nich: powierzchnia UR, liczba dzieci oraz udział dochodów zarobkowych (tab. 3). Dodatkowo, każda istotna statystycznie zmienna sprzyjała sukcesji w badanej grupie gospodarstw. Dwie z nich – udział dochodów zarobkowych w całkowitym dochodzie gospodarstwa domowego oraz liczba dzieci w gospodarstwie, związane były z sytuacją społeczno-ekonomiczną rodziny, z kolei powierzchnia UR reprezentowała cechy ekonomiczne gospodarstwa rolne.

Na prawdopodobieństwo sukcesji w gospodarstwach rolników w wieku przedemerytalnym najsilniej pozytywnie wpływała liczba dzieci. Większa liczba dzieci w rodzinie rolnika powodowała *ceteris paribus* wzrost prawdopodobieństwa sukcesji o 66%.

Powyższy wynik jest rozbieżny z rezultatami innego badania nad sukcesją, wskazującego na negatywne oddziaływanie liczby osób w rodzinie na międzygeneracyjny transfer gospodarstwa. Duża liczba dzieci powodowała bowiem zwiększenie konkurencji między potencjalnymi następcami, co wpływało na brak zdecydowania dotychczasowego kierownika w wyborze sukcesora [5].

Powyższa rozbieżność wynikać może z faktu badania odmiennych grup rolników. Część kierowników w wieku przedemerytalnym zmuszona była rozważać przekazanie gospodarstwa ze względu na bliskie nabycie uprawnień do świadczeń z ubezpieczenia społecznego. Ponadto, jak wynika z badań, w miarę upływu lat rolnik ma coraz większe trudności ze znalezieniem następcy [5]. W tym przypadku liczniejsze potomstwo pozytywnie oddziałuje na sukcesję w gospodarstwie, ponieważ daje wycofującemu się z prowadzenia gospodarstwa rolnikowi większe możliwości wyboru oraz większą szansę na to, że któregoś z jego dzieci zdecyduje się pozostać w gospodarstwie.

Rys. 3. Prawdopodobieństwa sukcesji w zależności od liczby dzieci (przyjęto wartości średnie dla zmiennych: X_1 i X_4) i wielkości obszarowej gospodarstwa (przyjęto wartości średnie dla zmiennych: X_2 i X_4).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005 r.

Skłonność do przekazywania gospodarstwa nasilała się ze wzrostem wielkości powierzchni uprawianej ziemi. Powiększenie areалу o 1 ha UR powodowało zwiększenie się prawdopodobieństwa sukcesji w gospodarstwie o 6%. Objęcie stosunkowo znaczniejszego obszaru UR daje następcy możliwości rozwoju działalności produkcyjnej oraz szanse na zadowalający poziom dochodu. Badania przeprowadzone w Polsce dowodzą, że największe opóźnienia w przekazywaniu własności dotyczą jednostek o niewielkiej powierzchni [18].

Zwiększanie się prawdopodobieństwa sukcesji w gospodarstwach rolników w wieku przedemerytalnym w zależności od liczby dzieci w rodzinie rolnika i zmiany powierzchni UR w gospodarstwie obrazuje rys. 3. Teoretycznie jest ono bliskie 0,5 dla gospodarstw użytkowanych przez rodzinę z trójką dzieci oraz dla gospodarstw o powierzchni 20 ha UR.

Tabela 4

Trafność klasyfikacji modelu logitowego

Rzeczywista przynależność gospodarstw	Gospodarstwa bez następcy	Gospodarstwa z następcą
Gospodarstwa bez następcy (brak sukcesji)	122 (87,8 %)	17
Gospodarstwa z następcą (sukcesja)	45	25 (35,7%)
Ogólna trafność klasyfikacji	70,3	

Źródło: Obliczenia własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB 2005 r.

Prawdopodobieństwo wystąpienia sukcesji w gospodarstwie zwiększał (aczkolwiek bardzo nieznacznie) również fakt uzupełniania dochodów rodziny o środki finansowe czerpane z pracy zarobkowej. Zmienna ta była istotna statys-

tycznie na poziomie tylko 0,10. Wzrost udziału dochodów zarobkowych w całkowitym dochodzie gospodarstwa domowego o 1% przyczyniał się do zwiększenia prawdopodobieństwa sukcesji *ceteris paribus* o 0,9%. Taką zależność należy łączyć z faktem, iż dochody spoza działalności rolniczej mogą przyczynić się do stabilizacji sytuacji w rodzinie rolnika, co z kolei może działać na rzecz sukcesji [5]. Możliwość podejmowania pracy zarobkowej w okolicy miejsca zamieszkania sprzyja bowiem pozostawianiu młodego pokolenia w gospodarstwie rolnym, a tym samym wpływa na ograniczenie zjawisk migracyjnych.

Podsumowanie

W strukturach polskiego rolnictwa indywidualnego dominującym zjawiskiem jest przekazywanie gospodarstw w obrębie rodziny z pokolenia na pokolenie. Jak wynika z badań IERiGŻ-PIB, większość ankietowanych rolników w wieku przedemerytalnym (83%) podjęła już decyzje o przyszłości posiadanej nieruchomości rolnej. Respondenci najczęściej deklarowali chęć przekazania gospodarstwa w całości następcy w nim zamieszkującemu. Jest to zjawisko korzystne dla rozwoju gospodarstwa z punktu widzenia zabezpieczenia integralności majątku jednostki produkcyjnej oraz wykorzystania zgromadzonego kapitału wiedzy przez następcę, który pracował w nim dotychczas [6]. Należy przypuszczać, że analizowane w pracy różnorodne zamierzenia rolników w wieku przedemerytalnym, związane z gospodarstwami, odzwierciedlały także pozaprodukcyjne traktowanie posiadanego gruntu (jako miejsce życia, sposób na samozaopatrzenie czy lokatę kapitału).

Na sukcesję w badanych gospodarstwach wpływały zarówno czynniki społeczne, jak i ekonomiczne. Prawdopodobieństwo sukcesji stosunkowo najsilniej zwiększała liczba dzieci w rodzinie rolnika, nieco słabiej powierzchnia UR gospodarstwa rolnego oraz udział dochodów z działalności pozarolniczej w całkowitych dochodach rodziny użytkującej gospodarstwo rolne.

Deklarowane kierunki przekazywania gospodarstw charakteryzowały się zróżnicowaniem regionalnym. Zamiar transferu gospodarstwa w całości swojemu następcy cechował najczęściej kierowników gospodarstw z terenów środkowozachodniej Polski, kojarzonej z najbardziej rozwiniętym rolnictwem. Natomiast zamiar prowadzenia gospodarstwa po osiągnięciu wieku emerytalnego najszerzej rozpowszechniony był na obszarze południowo-wschodniej Polski, utożsamianej zazwyczaj ze słabymi ekonomicznie gospodarstwami, pełniącymi na ogół funkcje pomocnicze i pozaprodukcyjne.

Literatura:

1. Calus M., Van Huylenbroeck G., Van Lierde D.: The relationship between farm succession and farm assets on Belgian farms. *Sociologia Ruralis*. Vol 48 (1), 2008.
2. Glaben T., Tietje H., Weiss Ch.: Intergenerational Succession in Farm Households: Evidence from Upper Austria. *Review of Economics of the Household*. Vol (2), Kluwer Academic Publishers, 2004.

3. Grochowska R.: Celowość zachowania płatności bezpośrednich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej [w:] Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rynki rolno-spożywcze (red. Gburczyk S.). Program Wieloletni, Raport Nr 84, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2007.
4. Keating N.C., Munro B.: Transferring the Family Farm: Process and Implications. *Family Relations*. Vol 38, No. 2, 1989.
5. Klank L.: Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce. IRWiR PAN, Warszawa 2006.
6. Laband D. N., Lentz B. F.: Occupational Inheritance in Agriculture. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol 65, No. 2, 1983.
7. Pesquin C., Kimhi A., Kislev Y.: Old age security and intergenerational transfer of family farms. *European Review of Agricultural Economics* Vol 26 (1), 1999.
8. Prawo rolne (red. Stelmachowski A.). Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Wydanie 4, Warszawa 2008.
9. Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi objętych badaniem IERiGŻ-PIB w latach 2000-2005 (red. Sikorska A.). Projekt badawczy nr 1H02C03528, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
10. Rószkiewicz M.: Metody ilościowe w badaniach marketingowych. PWN, Warszawa 2002.
11. Ryś-Jurek R.: Wykorzystanie analizy logitowej do oceny ekonomicznej sytuacji indywidualnych gospodarstw rolnych. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. 8, z. 5, 2006.
12. Ryś-Jurek R.: Zastosowanie analizy logitowej do badania struktur podmiotowych w rolnictwie. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. 7, z. 5, 2005.
13. Sikorska A.: Tendencje zmian na rynku ziemi rolniczej [w:] Rozwój sektora rolno-spożywczego w Polsce na tle tendencji światowych (red. Kowalski A., Wigier M.). Program Wieloletni, Raport Nr 101, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
14. Stiglbauer A., M. Weiss Ch., R.: Family and Non-Family Succession in the Upper-Austrian Farm Sector. *Review of Economics of the Household*, Vol 4, 2004.
15. Woś A.: W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa. IERiGŻ Warszawa 2004.
16. Zegar A., M.: Następstwo pokoleń w gospodarstwach chłopskich w latach 1992-1996. Z. 6, IERiGŻ, Warszawa 1996.
17. Zegar A., M.: Rolnicy – emeryci w gospodarstwach następców. *Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy*; z. 403, IERiGŻ, Warszawa 1996.
18. Zegar A., M.: Młodzi rolnicy w świetle badań IERiGŻ. *Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy*; z. 218, IERiGŻ, Warszawa 1988.